

Baán Tibor

„PANNON SIRATÓFAL”

Döbrentei Kornél: *Rebellis türelem*

Döbrentei Kornél válogatott verseinek könyve, a *Rebellis türelem* nagyszerű summája az immár negyedszázados költői pályának.

Az indulás versei - A *Skorpió jegyében* című kötetet (1972) reprezentáló ciklusban - olyan költőt mutatnak, aki Rimbaud szabadságpszichéjét ugyanúgy a sajátjának érzi, mint Ady heroikus indulatait vagy Nagy László képzuhatagos, lávázó indulatú költői nyelvét. Döbrentei ezt az áradó jellegű, intenzív hatású kifejezési módot saját legbensőbb természetének és lelkialkatának megfelelően, tehát eredeti módon használja a létezés mitikus titkainak kifejezésére. Például így: „Meztelenségem a Tejút magánya, lángból kitépett testem / halak ezüsthidjára feszül s fölzeng, akár a könnyörület hűvös / márványszimbóluma előtt a kántori pátosz. Kinlódva lettem / izzó lugasa tengereknek...” (*Meztelenül*) A korai vers hatásának titka, hogy a költő elragadtatással fedezi fel az énben öntudatra ébredt mindenséget. Így lesz a tengerészélmény a legyőzhető távolságok, a férfias kaland szinonimája. Ugyanakkor ez a fajta beavatás („Kinlódva lettem izzó lugasa tengereknek”) szükségképp magában rejti az én heroikus önmeghatározásának programját is. A roppant méretekhez alkalmazkodó ember a kozmikus súly alatt valóban szenved, de nem futhat el saját lelkialkata elől, mely küldetésként határozza meg útját.

Ez az út - Váncsa Istvánnal szólva - a misztikus költőé, akinek tudomása van a mítoszról, mint „szent történetről”. Tudomása van az effeledt ősi rendről, melyben a dolgok még egységes arccukat mutatták. Döbrentei költészetében ennek megfelelően a világ történései, mint az én kozmoszélményét kifejező látomások és víziók értelmeződnek. Döbrentei akarva-akaratlan a mindenségről beszél, melynek etikai rendezőelve van. Az eszményeit vesztett világban az eszmények visszaperléséért folyik a lírai küzdelem. Az értékek között a költő a szabadságpszichének kitüntetett jelentőséget tulajdonít (*A kommunárdok falánál*). Testvéreinek érzi a kitaszítottakat és a szegényeket (*A sztambuli cipőfényező*) Érzékeljük tehát, hogy a külső világ e létmegélésben folyamatosan bensővé válik, etikai magaslatokra emelkedik, nem utolsó sorban az eszmények és a valóság közötti ellentmondás gyötrelemeinek megélése folytán. Példázzhatja ezt a *Katedrális* első tételének néhány sora: „... Kivágott nyelvek ura, én lenyűgözöm / az irgalom kórusait. Fejemben dübörög / a názáreti tenger, ma sziklámba várom / az

istent. Kigyúlnak a hús jajjai / homlokomon, miként a megigézett kelmék / anyám végtelen ivén.”

A gazdag áradású költői nyelv szürrealista képzetkapcsolásaiban a létünket meghaladó titok, a szent végtelenség extázisát érzékeljük. Vagyis Artaud-t idézve Döbrentei költészetéről is elmondhatjuk, hogy „létezik egy szürrealista misztika, a köznapis érzéshöz képest attól eltérő hitek egyfajta rendje, de egy olyan hité, ami a determinált valósághoz horgonyzó pillérekre támaszkodik”. Ez a valóságélem Döbrentei költészetében egyre jobban kitapintható s egyre fontosabb szerephez jut az idők során.

Példának okáért a *Szökőév* (1979) című kötetben az én, a család, a nemzet, a világ és a teremtet világot uraló isteni rend fogalom- és motívumkörei egyre inkább kirajzolódnak és egyre komplexebb összefüggésrendszerre állnak össze. E komplexitás jegyében egyre téveszthetlenebb az a költői szerep- és magatartásforma, mely Döbrentei költészetét hitelesíti. Érdemes idézni ezzel kapcsolatban a *Harmincadik születésnapomra* című versből: „Engedj hétmérföldes meséket lépni, élet!, / oldd meg bokámon a birsalmanehezéket. // Engedj vonítani tisztaságért - erős vagyok, / engedd hinnem: száz mennyet félvállon elbírok.” A versrészlet alapján nyilvánvaló, hogy a költőnek hite van. Eszményei vannak. A felnőttkor világát szívesen méri össze a gyerekkor birodalmával, mely a teljesség és a rend univerzumaként jelenik meg, amely a lehető legközelebb áll a létezés rejtett titkaihoz. Ugyanakkor az is igaz, hogy a kozmikus léptékű világátélés („Hátamon ha törnek Holdat, Napot- nevetem...”) miközben az én világként való átélésének eszköze, a sámánikus költőfelfogás része, ugyanakkor mégsem magától értetődő, hiszen Adyt idézve egy olyan korban történik mindez, ahol „Minden Egész eltörött.” Ez a magyarázata annak, hogy az én törekvése, hogy eggyé váljon a mindenséggel csak óriási erőfeszítéssel tartható fenn. Az értékeket negligáló kor, az emberellenes erők egyre hatalmasabb fenyegetést jelentenek. A királyság metaforájával és mítoszával festett gyerekkor csak látszólag az idill világa: „Virágróra közepén a Nap /rákvörös trónusa vagyok / és fülemben elültetett / csengettyűket hallgatók / óriás gumibot tövében.” A gyerekkori én, aki a tisztaság s egyáltalán az erkölcsi értékek őre és letéteményese - ezt jelzik a visszatérő szakrális utalások, a szent rítusra utaló csengettyűszó stb. - pontosan érzékeli az őt körülvevő kor realitását. A történelem érintését. Annál inkább, mert a korszak verseiben nemcsak az anya sokszor megénekelte alakja tűnik el, hanem az apáé (és a családi hagyományban elevenen katonaöcské), akik a költői ént mintegy

odakötözik a történelem által diktált feladatokhoz. Döbrentei most találkozik nagy témájával: a történelem tűzvészeiben jajgató múlt árnyaival és jelenésével. Az apa alakjában a személyessé élt történelemmel: „Ínyemen elvérzik a málna. Apám, keserű a májad. A töltényhüvelyben hűvösödik / már. Sötét lázban reszket az ingem. / Fogaim lármájában vérzik a cseresznyés.” *{Teliszájjal}* A második világháborút megjárt apa példája fontos - mint ezt Kemsei István hangsúlyozza egyik írásában - „kezdetben időt”, történelmi és mitikus tájékozódási és viszonyítási pontot jelöl, amihez képest Döbrentei lírai világa hirtelen mérhetővé válik. Vagyis a *Szökőév* verseiben a költő nemcsak a létben - mint korábban -, hanem Magyarországon tájékozódik.

Mindez a korábban csak fel-felvillanó tragikumtudat elmélyüléséhez vezet. Példázzhatja ezt a *Tavaszi* című vers következő részlete: „... Apám homloka hideg szirmokon / suhanó szánkó, röpittem, a patkóm / kettétört glória, fonséges távlat / az ostromom, bögölyből rajta a bog. // Orgonavirágot ordít a táj, állkapcsa: / ég és föld összezsugor, bezár / A gondolat hossza: margarétákból Szibéria. // Lábak sortüze ropog, díszmenetszántotta / hátamon visítva nő a búza. // Bakancs delel a tulipánok szívében.” Láthatjuk, hogy Döbrentei versében nem eltávolítja, hanem magához öleli az élményt.

Ez a felfokozott, vitális jellegű élményátélés, illetve az élménykörök bányászó kitermelése, az élmény erőteljes szubjektívizálása azt is jelenti, hogy Döbrentei a Van Gogh emlékét idéző *Nyárban* vagy a Munkácsy emlékét idéző *Bitumen tablóban* is önmaga és nemzete, mondhatni, legszemélyesebb sorskérdésével szembesül. A külső körülmények, a történelmi konstelláció és a tehetség - s egyáltalán a teremtő szándék s lelkiület - tragikus konfrontációját érzékeli. A tehetségek sorsképletében a megfeszített személyek, a kerékbetört hitek problémája izgatja. Történelemkutatása így lesz a megváltáskereséssel rokon, a múltat és jelent egybelátó s valamiképp a jövőnek szóló, az eszményekért perelő költői program. Példázzhatja ezt nemcsak a Géza fejedelemnek címzett *Szomjúság*: „Leiszom nyakamról a fejemet, / Ázsiából hahó! Gyécse kagan, / porhüvelyedből hova visz a ló?”, hanem a már említett *Bitumen tabló* jövőféltő helyzetértékelése: „Ne fessetek az éjszakára. // Harmadosztályú váróterem / a siralomház, homlokzatán / kimustrált cégtábla fityeg: / az idő olvashatatlan dögcédulája.”

Döbrentei Kornél következő kötetében a *Naplóvőben* (1984) a történelem faggatása egyre drámaibb színezetet ölt. A *Történetek anyám szíve alatt* című nyolc részes mű második tételében ismételtelen felvillan az apa alakja: „A halál fókuszában ösz-

szegyült a hold. / Lová éjbenyúló nyakára bukva röpül / apám a brjanszki erdőn át, / a teremtés részvét nélküli csöndjét / fölveri, világba kilökött léteemet / mindhalálig betölti a patazaj.” A vers pontosan érzékelteti, hogy a valóság látomásszerű elváltozása tágitja ki és fordítja a mitikusba a költői képet.

De azon is érdemes elgondolkozni, amit Tóth Bálint említ, hogy Döbrentei mitikus képei nemcsak a jelen és a múlt között közelednek, de felérik a jövőt is. Így lesz a költő képzelete „apolloni ijjára fölfeszített húr, / fénytollú gondolatokat tündéri pályára kilövő.” Mindez természetesen nem zárja ki, hogy Döbrentei költői üzenetének fontos eleme az indulat, a vonzódás a tragikus végletekhez, mely épp a korszak verseiben időről-időre ironikus színezetet kap, melyből pontosan érzékelhető a Kádárkorszakot jellemző ellentmondás, sőt lelki meghasonlottság. E sajátos lélektani-emberi helyzetről fest képet a *Történetek anyám szíve alatt* alkotás harmadik tételének zárása: „Roncsolt lőlap a homlokom mögött, / lángol egy ősz a tízes kör helyén, / s a haza szívéből kövér cseppekben / hull / reá / a / szalonnazsír.” Mint e részletből kitűnik Döbrentei tragikus ironiája ezúttal sem öncélú mutatvány, hanem része a nemzeti sorskérdések vizsgálatának (*Kopjafa, Aradi ősz, Egy régész naplójából*) és az ettől elválaszthatatlan megváltáskeresés témakörének.

Döbrentei költészetében a megváltáskeresés következetesen - most is - az evangélium szellemében történik (*Emlékképek az Ó gyermekkorából, Nevető Jézus*) Mindez természetesen nem zárja ki a téma aktualizálását, mint ez az utolsóként említett versben is történik: „Koponyánkon hat pisztolyövés / tör lyukat, a kisdéd Jézus / a szörnyű kürtön át ránk nevet, / és löporfüstből eresztett, koravén / szakállá tisztára söpri a szívünk”. Ugyancsak e témavonulat fontos eredményei közé tartozik a *Júdás magánbeszéde*, melyben az áruló tanítvány felméri bűne kozmikus jelentőségét s eljut a fájdalom, a gyász, a gőg érzelmileg jellemezhető, az örülethez közeli lelkiállapotba és felakasztja magát. Monológját a halál sem szakítja félbe, hiszen örök élete van s immár tudatában van bűne következményeinek is: „... és amikor roppant a csigolyám, végsőt hágván a mindenséggel belelővöltem / a világba, s nedvem hordalékai, / az elátkozott férgecskek, atomjaimból / újra összeraknak, s veled együtt támadok / fel, de én ezer alakban - / bölcsőim a / népkertekbe kített följelentő-ládikák.”

Döbrentei Kornél újabb korszakának versei az *Amikor a szippantók megjönnek* (1984-1991) című ciklusban delelőpontján mutatják a lírát, amely - mint ezt a kötött formában írt, rimes versek megszaporo-
dása is jelzi - *Egy körtefa erogén zónáiról*,

Vérudvarú mécses stb. - egy olyan költőszemélyiséget mutatnak, aki szuverén biztonsággal közlekedik a maga által alkotott líravilág rétegei között. Ugyanakkor - ez is igaz - a küldetéses költősors a magányosság árnyait rajzolja alakja köré: „Mint vérrög a szívben, oly gyilkos tökélyel / befejezett a magányod”. A vízió folytatásából azonban az is kitűnik, hogy a költő változatlanul hisz az elmúlásnál erősebb erkölcsi alapelvekben és ideákban: „... de maradék félszárnyával is beborít egy / angyal: csonkultán is leálmodtad ide”. (*Oldott vers a magányról*). Mindez természetesen arra utal, hogy a költő a kísértő tragikus árnyak ellenére is konokan és elszántan tekint a jövőbe.

Döbrentei a történelem nagy alakjainak megidézésével - aligha véletlenül az emberi tartás és a tisztesség géniuszainak szólongatásával (*Zrínyi Ilona éjszakája*) illetve a magyar sorstragédiák képleteinek ábrázolásával (*Egy Martinovics képre*) és művész-sors vallatásával (*Hangulatjelentés Berzsenyi Dánielnek, Egy meg nem festett Kasák-képre*) üzen a jelennek, egész pontosan a 80-as évek Magyarországnak. De a sorsfordító, rendszerváltoztató évek e lírában nemcsak a történelmi idők jellemző eszménykeresés vulkáni forróságának átélését jelenti, hanem ezzel szinte párhuzamosan - a hitek és illúziók megcsalátása feletti kiábrándulást is. Döbrentei pontosan érzékeli az események mozgatórugóit. Hite van, de illúziói nincsenek. Bizonyíthatja ezt nemcsak a Csoóri Sándornak ajánlott *Félig-lét* tragikusan ironikus helyzetértékelése vagy az 1986 októberében írt *Halottak napi vers* keserű számadása: „ Nem üszkösödő vád van / a gyertyalobogásban, / mennyi sír fejfa nélkül, / mennyi a rögbe leszédül, / hány sír földdel egyenlő, / hősökre bendő, / kiknek betiltva dombjuk, / sejtjeinkből a dómjuk.”, hanem az 1989-ből származó, Tókécs László tiszteletesnek címzett *Elvégeztetett* is, melyek pontos képet adnak történelmi közelmúltunkról. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy ebből a teljességre semmiképp sem törekvő felsorolásból rengeteg minden kimaradt. Többek közt az *Ez is a Dunánál* összegzése 1988-ból, melyben a költő eléggé keserűen értékeli az esélyeket. Így: „Döntöttek, s megint nélkülünk. Irgalom / nincs, mint népidéken osztályfiát / hajdani, vörösré tapsolt hajnalon, / kitelepítik tanunk, a Dunát...” De érdemes idézni a vers utolsó strófájának önostorozó, nemzetféltő sorait is: „Lábra kél a lépcső, annyi a patkány, / a partot elkezdte szenny és aszály. / Fogyatkozunk, nekünk bravúr-mutatvány / a túlélés, jó Szent István király...” E versekhez - lehetetlen nem érezni - a történelem állt modellt a költőnek, aki megérezte az

idők lelkét, mint erre példa az 1989 márciusában kelt - ezekhez a versekhez valóban hozzátartozik a pontos dátum - *Átpingált kokárda* kínos-keserves felismerése, mely alkalmas lehet a „301-es parcella-ország” lelkiismeretvizsgálatára, hiszen a vers a képmutatásról szól: „Uramisten, mennyi csapodár kokárda, / nemzeti színre játszik a régi gárda...”

Döbrentei költői nyelve mindeközben megtelt *D*szívszorogató aktualitással, a mai az élet jelenségeit értékelő, ábrázoló képekkel. S azt is észre kell vennünk, hogy ez a fő irányában monumentalitásra törekvő, bibliai és történelmi rétegezetségű, ezeket gyakran egybegyűrő költészet milyen hatáson él az ironikusan leértékelő gesztusokkal. Például így: „És / a teremtés / kiadva gebinbe: nincsen menhely, / lerobbant, koszos kis műhely az ember, / ahol otthonos a borzadály / készül benne a halál...” (*Amikor a szippantók megjönnek*) Érzékelhetjük, hogy a „ mindenség-ittas” én számára milyen keserű stúdium feltárni a létezés abszurditását, ahol már nincsenek igazi célok, hitek, eszmények, csak az önfenntartás dolgozik, az önzés reflexe. Ijesztő, mégis logikus fejlemény mindezek után a végítéleti hírnökként ható „szippantók, a kiábrándult anyag dimenziójában kotrók” megjelenése.

Így feszül ki a van és a nincs, a hit, sőt az emberi méreteket meghaladó hit (*Az első kozmikus séta: Ábrahám útra kel Izsákkal*) és hitetlenség véglelei között e líra, mely e mítikus jellegű történelmi oknyomozás után, de a megszenvedettség jogán hirdeti: „azért is SURSUM CORDA, / ezért is hisszük, az elevenszülő idő csupán tetszhalott” (*Rebellis türelem*).

A költő újabb versei az *Elmaradt vezeklés-ben* (1992-96) épp ezt az állítást járják körül, mikor a nemzeti önvizsgálat lírai programjával szolgálnak. Döbrentei végkövetkeztetése a témában összecseng Ady megállapításával: „Döglött az a vidék, amely a Don Quijoték temetője, / döglött az a vidék, ahol a lehetetlen már / kihívni nem érdemes...” (*Don Quijoték temetője*) Ugyanakkor a költő azt is tudja - íme a történések folyamatos visszaverődése az etikai szférában - hogy „a Fel-támadás magát velünk mondja ki, / csíraantenákkal élőben közvetítik a mindenható Istent.” (A pirosan izzó tüpárna) Ez a csüggedéseken átgázoló érv- és hitrendszer, következetesen deista világmodell követeli ki e versekben a megértés és megbékélés s nem utolsó sorban a türelem bölcsességét. Azt a létmegélést és létstratégiát, mely végső soron az evilág (a történelem) és a szakrális, az evangéliumi idő virtuális terében egyszerre játszódik. Egy olyan magaslati ponton, ahonnan nézve a vereségek legalább olyan fontosak, mint a győ-

zelmek, ahonnan már értelmezhető a fohász: „Engeszteld meg apáinkat, celebrált idő - :/kínózottaknak fortélyos illanással is koloncos-múlhatatlan” (*Celebrált idő*).

A vers pontosan vetíti elénk Döbrentei Kornél ropant látomásokat és hiteket elvéreztető verscsatáinak belső, sorsvezérelte logikáját. S az is egyértelmű, hogy e líra minden csüggedése ellenére is hű önmagához és eszményeihez, melyeknek középpontjában változatlanul - a nemzeti felemelkedés ügye áll. (*Antológia Kiadó, 1996*)

Kemsei István

BRATKA LÁSZLÓ: ECCE VOLT, HOL NEM VOLT

Bratka László alighanem az utolsó magyar Bszürrealista költő. Mégpedig olyan, aki nemcsak a szürrealistákra általában, hanem egyetlen más szürrealistára sem hasonlít, mert valójában semmi köze sincs a szürrealizmushoz, mint művészeti irányzathoz. Bratka számára a helyzet szürreális, amiben élünk, és amit ábrázolni kénytelen, mi több: groteszken az, s ezt a helyzetet valójában nem láthatjuk, csupán a metaforáját érzékelhetjük, s ez a metafora is abszurd. Camus azt mondja: „Az abszurd az emberi hívás és a világ hallgatása közti szembesítésből születik.” A bratkai műből már nem vagy alig hallatszik ki a hívás, hiszen az embernek nincs egyetlen, meghatározó hívószava a világra, csak hosszú, klisészerű körmondatai, melyek mindegyike valamilyen állapotrajz, ám ez az állapot megfoghatatlan és megfogalmazhatatlan. Ebben, az így ábrázolt közegben a valóságban - és az író által több ízben is hangsúlyozva - nem létezik az idő megnyugtató linearitása, a tér pedig csupán díszlet egy metaforához, amely a maga virtualitásában az emberi életet, a történelmi, a politikai szituációt hivatott helyettesíteni: „A ház egy kultúrpolitikai határozat által elreptített, nehéz vasbeton-, téglá-, üveg gyufáskatulyaként állt meg a külvárosban, a textil- és vasgyár tövében; a másik oldalán frissen parcellázott telkek voltak - újonnan kijelölt utcák ismertették a négyzetláncos-ságot, az urbanizáció számtanfűzet-lapját az ide jutott, a faluból elmenekült paraszttal, albérletből kikívánczó gyári dolgozókkal, elbocsájtott, csillapítandó kis ÁVÓ-sokkal, szabadult köztörvényesekkel; a legvérmesebb suttogások még azt is hírelték, hogy „kihozzák a trolit”.” (*A kultúrház*).

Ebben a tér nélküli, időtlen, sejtelmes metaforaként ellebegő világban az embernek egyetlen fogódzója maradhat csupán: a nyelv, mint absztrakció, a való-

ság puszta jelzőrendszere, aminek segítségével mégis megragadhat valamit abból, amit látszólag vagy tényyszerűen, de végleg elveszített a mindennapi élethez kapcsolódó viszonyaiból, a vele született természetes tájékozódási ösztönéből. A nyelv révén lehetne esélye arra, hogy egyáltalán megőrizhessen valamit abból, amit úgy neveznek közönségesen, hogy érzelem, s emberi, lelki létezés. Ennek azonban - nem véletlenül - semmiféle funkció nem jut Bratka könyvében. Mert érzelmek valójában nincsenek, csak jól-rosszul eljátszható szerepek vannak (kinek-kinek a magáé, s abból nem bújhat ki), mint ahogyan a Bratka-féle írásoknak nem léteznek igazi szereplői-alakjai sem, csupán a jobb eligazodás érdekében megnevezéssel ellátott, a számukra önkényesen kiosztott korszakban és társadalmi szituációban vegetáló marionettfigurái, s ennél fogva saját, élhető étellel sem rendelkeznek.

Igen ám, de a fogódzóként felhasználható nyelv a Bratka-szövegben maga is önnön karikatúrájaként működik: „*Lelkiségemet a cigánykodással határos elprolisodott katolikus habitus jellemzi, amikor az ember apránként visszaundokoskodik a környezetétől azt, amit a felettes énjét izgalomba tartó jószág hatására odaadott.*” (*Hogyan kapcsolódik össze fogaskerékként égi és földi?*). Mintha Ionesco drámájában, *A kopasz énekesnőben* tapogatóznánk a kulisszák között, olyan fájdalmasan és szánalmasan nevetségesen hajigálódnak ebben a kontextusban egymásra a jobb sorsra érdemes fogalmak, a hajdan érvényes, sőt evidenciával bíró létértelmezések töredékei. S mindez egy komikusra megrajolt kommunikációs zavarhalmazba ágyazódik, a nyelv eltorzulásán keresztül jelezve az emberként létezés megváltoztathatatlanul lehetetlen mivoltát.

Ebben a szituációban a történet sem lehet valóságos. Ha a cselekmény szintere csupán díszlet, az idő pedig megszűnt, a történet csakis *apokrif* (nem hiteles) lehet. A modern apokrifoknak Capek óta különleges parabola-szerepe van az irodalomban: a megmagyarázhatatlan világ jelenségeire csak szatirikus választ adhat az író, hiszen az alkotóelemeire szétesett kultúrákban mindig természetszerűleg történhet, vagy történhetett meg bármi, de még annak az ellenkezője is. Ha a világ viszonylagossá vált, akkor a benne lezajlott események ugyanúgy viszonylagosak lehetnek, s ha a jelenben így áll a helyzet, mi indokolja azt, hogy a múltban nem így volt? Nem játszik-e történelmünk velünk csalámfinta játékokat? Ebben a gondolkodásmezőben tehát már nemcsak a jelen, hanem maga a történelem is elveszti a véglegesség arculatát, az események logikája kikezdlhetővé válik, majd szétesik. A „nagy” kiváltó okok a semmibe foszlanak, helyükbe a jelentéktelen, „törpe”